

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Comparative Study of Abuse of Right as a Source of Obligation in Imamieh Jurisprudence and the Legal Systems of Iran and France

*Saba Sadat Hosseini*¹, *Alireza Entezari Najafabadi*^{2*}, *Seyed Mahdi Mirdadashi*³

Received:

06 Sep 2022

Revised:

10 Nov 2022

Accepted:

17 Nov 2022

Available Online:

22 Dec 2022

Keywords:

Right, Abuse of rights, Criteria for abuse of rights, Examples of abuse of rights.

Abstract

Background and Aim: In the context of legal interpretation, there is a potential for the misuse of rights during their exercise, leading to outcomes contrary to the legislator's intent or societal interests. This study focuses on articulating this issue as a general rule in civil law and aims to establish criteria for the misuse of rights and legal measures to prevent their harmful exercise.

Materials and Methods: The method of studying and gathering information and research findings is descriptive.

Ethical Considerations: All ethical principles governing research have been observed in the presentation of this article.

Findings: The principle of abuse of rights is not confined to specific areas like contract law or property relations but is relevant across various legal domains, including family law, patent rights, and international arbitration. The potential for deviation from original objectives arises wherever the application of a legal rule depends on individual will and discretion.

Conclusion: In Iranian civil law, the lack of clear criteria for identifying abuse of rights and intent to harm results in indeterminate boundaries for ascertaining rights. However, a review of judicial practices in France shows that French courts have expanded the control of rights and the prevention of their abuse beyond mere intent to harm. This has led to a trend advocating caution in the exercise of rights and recognizing abuse as a basis for liability.

1 PhD Student, Department of Private Law, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran.

2 Assistant Professor, Department of Private Law, Naragh Branch, Islamic Azad University, Naragh, Iran. (Corresponding Author) Email: Entezari-uni@gmail.com Phone: +988644463481*

3 Assistant Professor, Department of Private Law, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran.

Please Cite This Article As: Hosseini, SS; Entezari Najafabadi, AR & Mirdadashi, SM (2022). "Comparative Study of Abuse of Right as a Source of Obligation in Imamieh Jurisprudence and the Legal Systems of Iran and France". *Interdisciplinary Legal Research*, 3(4): 49-60.

مقاله پژوهشی
(صفحات ۴۹-۶۰)

بررسی تطبیقی منبع تعهد قرار دادن سوءاستفاده از حق در فقه امامیه و نظام‌های حقوقی ایران و فرانسه

صبا سادات حسینی^۱، علی‌رضا انتظاری نجف‌آبادی^{۲*}، سید مهدی میرداداشی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه حقوق خصوصی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.

۲. استادیار، گروه حقوق خصوصی، واحد نراق، دانشگاه آزاد اسلامی، نراق، ایران. (نویسنده مسؤول)

Email: Entezari-uni@gmail.com

۳. استادیار، گروه حقوق خصوصی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.

دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۱۵ ویرایش: ۱۴۰۱/۰۸/۱۹ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۵ انتشار: ۱۴۰۱/۱۰/۰۱

چکیده

زمینه و هدف: با توجه به سوءاستفاده از حق در اجرای حق، ممکن است مواد قانون در جهتی خلاف خواست مقنن و یا منافع اجتماعی تفسیر گردد لذا ضروری است این نظریه به‌عنوان یک قاعده عمومی بیان شده و معیارهای سوءاستفاده از حق تعیین شود.

مواد و روش‌ها: روش مطالعه و گردآوری اطلاعات و یافته‌های پژوهش، توصیفی است.

ملاحظات اخلاقی: کلیه اصول اخلاقی حاکم در پژوهش، در تقریر این مقاله رعایت شده است.

یافته‌ها: نتیجه حاصل از این بررسی نشان می‌دهد که قاعده سوءاستفاده از حق، محدود به یک موضوع معین از قبیل حقوق قراردادهای یا رابطه املاک مجاور نیست بلکه در همه مباحث حقوقی از جمله در خانواده، حق اختراع و در داوری بین‌المللی قابل اعمال است. در هرچاکه اعمال یک حکم قانونی یا قاعده حقوقی به انتخاب و اراده اشخاص وابسته است، امکان انحراف قاعده از مبانی و اهداف اولیه وجود دارد.

نتیجه‌گیری: در قانون مدنی ایران نظر به اینکه معیارهای مشخصی برای احراز سوءاستفاده از حق بیان نشده است، در نتیجه محدودیت‌های احراز حق معین نمی‌باشد، اما توجه در رویه قضایی فرانسه نشان می‌دهد که دادگاه‌های این کشور در تثبیت کنترل حق و جلوگیری از سوءاستفاده از حق از زمینه قصد اضرار تجاوز کرده‌اند و به تدریج این گرایش پدید آمده که رعایت احتیاط را در اجرای حق به ذی‌حق تکلیف کند و چنانچه در اجرای حق سوءاستفاده شود، موجب مسؤولیت بشناسند.

کلمات کلیدی: حق، سوءاستفاده از حق، معیارهای سوءاستفاده از حق، مصادیق سوءاستفاده از حق.

مقدمه

۱- بیان موضوع

مفاد هر حق، کم‌وبیش به مبانی اجتماعی آن محدود می‌شود. هیچ حقی مطلق نیست و هیچ کس نمی‌تواند وجود حقی را وسیله ضرر زدن به دیگری قرار دهد؛ به بیان دیگر سوءاستفاده از حق ممنوع است.

سوءاستفاده از حق به موردی گفته می‌شود که شخص کار مباحی را در حدود حق خویش انجام می‌دهد، ولی هدف از انجام دادن آن ضرر زدن به دیگران است، نه رفع احتیاج خود و یا در اجرای حق از اندازه متعارف تجاوز می‌کند و در اثر این تقصیر به دیگری ضرر می‌زند (Ripert, 1949: 96). احراز قصد اضرار، یک امر درونی می‌باشد و صرفاً از طریق اماره‌های بیرونی قابل اثبات می‌باشد. به عنوان مثال در نحوه اجرای حق مالکیت، در صورتی که صاحب حق هیچ نفع و یا ضرری در استعمال حق نداشته باشد و نحوه استفاده از حق نیز برخلاف متعارف باشد، از اجرای آن در صورت ورود ضرر به غیر منع می‌شود. در چنین مواردی استعمال غیر متعارف حق، اماره‌ای بر اثبات قصد اضرار او بوده و با اثبات آن، تقصیر مالک و یا منتفع محرز شده و در نتیجه مسؤول جبران خسارت وارده خواهد بود (بهرامی احمدی، ۱۳۷۷: ۲۶۳).

در حقوق ایران در قانون مدنی در ماده ۱۳۲ و در قانون اساسی در اصل ۴۰ و ۴۳ و در حقوق فرانسه در ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی مطرح شده است و در فقه امامیه از قاعده لاضرر استفاده می‌شود.

از دیدگاه برخی از حقوقدانان، نظریه سوءاستفاده از حق در قانون مدنی ایران پذیرفته نشده است و موارد مطروحه مبتنی بر قاعده لاضرر می‌باشد (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۴۲۷) همچنین توجه در رویه قضایی فرانسه نشان می‌دهد که دادگاه‌های این کشور در تثبیت کنترل حق و جلوگیری از سوءاستفاده از حق نقش فعال و اساسی داشته‌اند. رویه قضایی همواره موارد سکوت یا ابهام قانون را در زمینه سوءاستفاده از حق جبران کرده است. مخصوصاً از دهه‌های اخیر قرن نوزدهم به این طرف رویه قضایی فرانسه با کمک بحث‌ها و مجادلات نظری در تثبیت نظریه سوءاستفاده از حق نقش فعال داشته است. رویه قضایی فرانسه به تدریج موفق شد بر این عقیده که باید

به متن قانون و الفاظ آن بسنده کرد و از حدود تفسیر ادبی خارج نشد- پیروز گردد (بهرامی احمدی، ۱۳۷۷: ۵۱).

در قانون مدنی ایران نظر به اینکه معیارهای مشخصی برای احراز سوءاستفاده از حق و یا قصد اضرار بیان نشده است، در نتیجه محدودیت‌های اجرای حق نیز معین نمی‌باشد، اما در رویه قضایی فرانسه نخستین عکس‌العملی که در زمینه سوءاستفاده از حق در رویه قضایی فرانسه پدید آمد، در رابطه با قصد اضرار و اجرای موزیانه حق بود. این روش از قدیم یعنی از زمان حقوق رم به یادگار مانده بود. حقوقدانان قدیم رم می‌گفتند: حقوق، علم آن چیزهایی است که پاک و درست هستند. بنابراین اجرای حقی را که بر اساس خبثات و قصد اضرار بود، ناپسند می‌دانستند. به مرور رویه قضایی فرانسه از زمینه «قصد اضرار» تجاوز کرد و به تدریج این گرایش پدید آمد که رعایت احتیاط را در اجرای حق به ذی‌حق تکلیف کند و چنانچه در اجرای حق، رعایت احتیاط نشده و به تعبیر دیگر سوءاستفاده شده باشد، این اعمال حق را ممنوع و موجب مسؤولیت بشناسد. بعدها حتی توجه رویه قضایی به این امر معطوف شد که اگر به صاحب حق اجازه داده شود که با توجه به ظواهر کلمات و بر اساس تفسیر ادبی قانون، حق خود را اعمال کند، ممکن است این امر به این نتیجه منتهی شود که مواد قانون در جهتی خلاف خواست مقنن و یا در جهت مخالف منافع اجتماعی تفسیر گردد. همچنین رویه قضایی به تدریج به این نتیجه رسید که حتی آن دسته از حقوق فردی که مبنای قانونی و یا قراردادی دارند نیز باید تحت کنترل قرار گیرند و سوءاستفاده از آن‌ها ممنوع شود. رویه قضایی در تشخیص و تفکیک استفاده نامشروع از حقوق، معیارهایی در نظر گرفته که از آن جمله موارد ذیل را می‌توان نام برد: ۱- قصد اضرار ۲- تقصیر ساده ۳- انگیزه نامشروع (بهرامی احمدی، ۱۳۷۷: ۵۲ و ۵۳). در این مقاله پس از تعیین اقسام حق، مصادیق سوءاستفاده از حق در مباحث حقوقی مختلف بررسی می‌شود.

۲- مفاهیم کاربردی

۲-۱- مفهوم حق

حق داشتن چیزی در مفاهیمی مانند عدالت، تشریفات قانونی، مالکیت املاک یا داشتن منفعت در املاک می‌باشد. این

حدود داخلی نیز هست که به وسیله اصول کلی و روح نظام حقوقی معین می‌شود که از آن به سوءاستفاده از حق تعبیر می‌شود (Ghestin & Gooubeaux, 1993: 697).

طبق گفته‌های حقوقدان برجسته فرانسوی^۱ یک حق همیشه با قوانین هماهنگی دارد یعنی اعمال حق نمی‌تواند برخلاف قوانین صورت گرفته باشد. آنچه به‌عنوان سوءاستفاده از حق یاد می‌شود، همان تجاوز از حدود آن حق می‌باشد. همه حقوق دارای محدودیت‌هایی می‌باشند، وقتی یک شخص تحت عنوان اعمال یک حق واقعی به ماورای حدود آن حق می‌رود به عبارتی گفته می‌شود که سوءاستفاده از حق تحقق یافته است. جایی که سوءاستفاده شروع شود، حق از مشروعیت می‌افتد (Mayrand, 1974: 993). از نظر مکتب فردگرایی هر فرد در اعمال حقوق خود، آزاد است و نمی‌توان به جهت اعمال حق بر وی خرده گرفت، اما امروزه استدلال فوق چندان به اعتبار خود باقی نمانده، حق محدود به مابانی اجتماعی شده و اجرای ناصحیح حق منع گردیده است (Ripert, 1957: 65).

توجه در رویه قضایی فرانسه نشان می‌دهد که دادگاه‌های این کشور در تثبیت کنترل حق و جلوگیری از سوءاستفاده از حق، مخصوصاً از دهه‌های اخیر قرن نوزدهم نقش اساسی داشته‌اند. محور عکس‌العمل علیه سوءاستفاده از حق و ضمانت اجرای آن همواره ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی فرانسه بود، یعنی سوءاستفاده از حق را از موارد و مصادیق مسؤولیت مدنی می‌دانستند و این نظریه هنوز در رویه قضایی و نظر علمای حقوق این کشور اعتبار خود را از دست نداده است. نخستین عکس‌العملی که در زمینه سوءاستفاده از حق در رویه قضایی فرانسه پدید آمد در رابطه با قصد اضرار و اجرای مودیانه حق بود. به مرور از زمینه «قصد اضرار» تجاوز کرد و به تدریج این گرایش پدید آمد که رعایت احتیاط را در اجرای حق به ذی‌حق تکلیف کند و چنانچه در اجرای حق، رعایت احتیاط نشده و به تعبیر دیگر سوءاستفاده شده باشد، این اعمال حق را ممنوع و موجب مسؤولیت بشناسد. بعدها حتی توجه رویه قضایی به این امر معطوف شد که اگر به صاحب حق اجازه داده شود که با توجه به ظواهر کلمات و بر اساس

حقوق عبارت‌اند از: انواع حق آزادی، اموال، و حقوق شهروندی. حق عبارت است از سلطه و اختیاری که یک فرد در برابر دیگر افراد دارد. برخلاف آنچه پیروان حقوق فطری می‌پنداشتند، حق، ودیعه فطری یا موهبت الهی نیست که همه موظف به رعایت آن باشند؛ امتیازی است که قوای صالح دولت برای شخص در برابر دیگران می‌شناسد و تنها در اجتماع است که به وجود می‌آید. حقوق هر کشور مفهوم حق و چگونگی اجرای آن را معین می‌کند و صاحب حق در حدود قوانین می‌تواند از آن استفاده کند نه به دلخواه خود. بنابراین ممکن است امری در زمانی از جمله حقوق فرد به‌شمار رود و در زمان دیگر حق نباشد. صفت بارز حق در برابر امتیاز ناشی از فرمان‌های اخلاقی این است که دولت اجرای حق را تضمین می‌کند، ولی ضمانت اجرای قواعد اخلاقی تأثر وجدان و شماتت دیگران و پاداش روز واپسین است. لذا در تعریف حق می‌توان گفت: «توانایی است که حقوق هر کشور به اشخاص می‌دهد تا از مالی به‌طور مستقیم استفاده کنند یا انتقال مال و انجام دادن کاری را از دیگری بخواهند». صاحب حق را چنانکه معمول است، بر حسب طبیعت اختیار او مشخص می‌کنند؛ مانند این که فلان شخص مالک است یا منتفع است یا طلبکار است. ولی گاه نیز به اعتبار منبع زاینده حق او را ممتاز می‌سازند؛ چنان که به اعتبار عقد اجاره یا بیعی که واقع شده است، دو طرف را موجر و مستأجر یا خریدار و فروشنده می‌نامند (کاتوزیان، ۱۳۸۳: ۲۴۷ - ۲۴۹).

بنابراین برای فهم قوانین موضوعه، ناچار باید حقوق ملتی را که قوانین موضوعه از آن سر چشمه می‌گیرد دانست، زیرا در حقوق مزبور می‌توان از قواعد و اصولی که پایه قوانین موضوعه قرار گرفته، آگاه گشت. فایده مستقیم مطالعه حقوق از جهت حقوقی، در مقام قانون‌گذاری است. مقننین در این مطالعه، عوامل اجتماعی محیط خود را در نظر می‌گیرند و درجه تأثیر عوامل عدیده و تعارض بین آنان را از نظر دور نمی‌دارند (امامی، ۱۳۷۵: ۹).

۲-۲- مفهوم سوءاستفاده از حق

سوءاستفاده از حقوق را می‌توان به‌عنوان استفاده حق در یک هدفی تعریف کرد که مغایر با هدف تعریف شده به وسیله قانون‌گذار می‌باشد (Leclercq, 2007: 235). حق دارای

^۱ - Planiol

«سوءاستفاده از حق» می‌شود. وجود چنین تعامل نزدیکی میان سوءاستفاده با مجوز قانون و سوءاستفاده با نیت ضرر، سبب پیچیدگی فرآیند قضایی تعیین نوع سوءاستفاده می‌شود، که در آن دادگاه می‌بایست همه حقایق، موقعیت‌ها، و همچنین نیت طرفین دعوی را بررسی کند. وظیفه سنگین اثبات وجود نیت سوء و قصد ضرر، بر عهده طرف شاکی می‌باشد. از سوی دیگر، دادگاه‌ها حتی در صورت عدم وجود نیت سوء، چنانچه استفاده از حق را نقض مواد قانونی مربوط به حسن نیت و اخلاقیات تشخیص دهند، حکم نهایی را تنها بر اساس قوانین مربوط به «سوءاستفاده از حق» صادر نمی‌کنند، بلکه به‌همان اندازه، رفتار و اعمال خارج از استانداردهای اخلاقی تعیین شده در مفاد ۲۴۲ و ۸۲۶ را نیز برای صدور حکم نهایی ملاک قرار می‌دهند (Bolgar, 1975: 1029).

اصل سوءاستفاده از حق معمولاً به‌عنوان ابزاری شناخته می‌شود که به قضات این امکان را می‌دهد تا راه‌حلی برای یک وضعیت نامتوازن و وسیله‌ای برای اصلاح استفاده نادرست از یک حق ارائه دهند. سوءاستفاده می‌تواند به‌عنوان عبور از محدودیت‌های داخلی در نظر گرفته شود. این برداشت نشان می‌دهد که علیرغم رعایت حدود رسمی و خارجی توسط دارنده حق (که غیرقانونی نمی‌باشد)، این امکان وجود دارد که استفاده از یک حق قابل مجازات تلقی شود (غیرقانونی تلقی می‌شود) (Leonard, 2016: 31). در نتیجه سوءاستفاده از حق، برای کسی که با اعمال سوء، مرتکب سوءاستفاده از حق شده، تعهد ایجاد می‌کند و به دلیل ایجاد تعهد، متعهد باید خسارت زیان دیده را جبران کند (Savatier, 1951: 38; Starck, 1972: 305).

۲- نظریه سوءاستفاده از حق در اقسام اعمال حق

نظریه سوءاستفاده از حقوق از زمان‌های دور بوده و قرن‌ها پیش از آن که حالت ماهوی به خود گیرد و به رسمیت شناخته شود، مورد استعمال قرار می‌گرفته است. یک پنبه‌زن در زمان‌های دور در سال ۱۵۷۷ عادت داشت موقع کار کردن، ممتد آواز بخواند و تنها نیتش از این کار، آزار رساندن به وکیلش در همسایگی‌اش بود. قانون مقرر ساخت که آوازهای او بیش از آن که ملاحه و دلنشینی را به همراه

تفسیر ادبی قانون، حق خود را اعمال کند، ممکن است این امر به این نتیجه منتهی شود که مواد قانون در جهتی خلاف خواست مقنن و یا در جهت مخالف منافع اجتماعی تفسیر گردد. همچنین رویه قضایی به تدریج به این نتیجه رسید که حتی آن دسته از حقوق فردی که مبنای قانونی و یا قراردادی دارند نیز باید تحت کنترل قرار گیرند و سوءاستفاده از آن‌ها ممنوع شود (بهرامی احمدی، ۱۳۷۷: ۵۱-۵۳).

۳- روش پژوهش

پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی است.

بحث و نظر

۱- پیشینه نظریه سوءاستفاده از حق در حقوق ایران و فرانسه در حقوق و رویه قضایی ایران، نظریه منع سوءاستفاده از حق به صراحت مطرح نشده است. در واقع در حقوق ایران تعریفی از سوءاستفاده از اختیارات نشده است. نظریه سوءاستفاده از حق از مبانی مسؤولیت مدنی تلقی و از این نظر با احراز قصد اضرار به دیگری در چارچوب ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی فرانسه اعمال می‌شود.

یکی از حقوقدانان فرانسوی^۱ معتقد بود می‌توان تصور کرد که حقی مانند حق مالکیت وجود داشته و وجود آن فی‌نفسه محرز باشد، ولی شیوه اجرای آن نامشروع باشد و به‌صورت درست مورد استفاده قرار نگیرد. بنابراین همین شیوه اجرا باید ممنوع گردد، بدون اینکه این ضمانت اجرا بخواهد وجود خود حق (مالکیت) را انکار کند. ضمانت اجرای مبارزه با سوءاستفاده از حق، تنها با شیوه اعمال حق برخورد می‌کند و به‌صورت مشخص تنها برخی و نه همه امتیازات ناشی از آن حق را تقلیل می‌دهد (Tunc, 1972: 8-9).

در دکتترین سوءاستفاده از حق در آلمان، همانند دکتترین فرانسه، حقوقی وجود دارند که قانون در مورد آن‌ها به‌صورت مشخص و محدود اجازه «سوءاستفاده» می‌دهد، به‌عنوان مثال در قوانین مربوط به رقابت در کسب و کار و یا املاک صنعتی. اما چنانچه استفاده از این قوانین فراتر از حد مجوزهای قانونی مشخص شده برود و یا به عمد با نیت سوء و به قصد وارد کردن ضرر استفاده شوند، آن عمل مشمول

^۱ - Josseland

داشته باشد، گوش خراش و اذیت کننده می‌باشد و او از حق آواز خواندن خود مرتکب سوءاستفاده شده است، پنبه‌زن محکوم به پرداخت خسارت شد (Mayrand, 1974: 994).
در خصوص سوءاستفاده از حق، چند نظریه در حقوق غرب و رویه قضایی آن در رابطه با اعمال حق آمده است:

۱-۲- نظریه حقوق مطلق

ملت‌های قدیم اصولاً حق را مطلق می‌دانستند و عقیده داشتند که وقتی کسی حقی دارد و در محدوده حق خود عمل می‌کند، هرچند اقدام وی موجب زیان دیگری گردد، نمی‌توان از کار او جلوگیری کرد، حق مطلق است و قابل سوءاستفاده نیست (بهرامی احمدی، ۱۳۷۷: ۲۰-۲۲). باید گفت حقوق مطلق اندک است ولی هرگز امکان سوءاستفاده از این حقوق وجود ندارد. بعضی از این حقوق منشأ قانونی دارد (مثل حق آباء و اجداد در مورد موافقت با ازدواج فرزندان صغیرشان) و بعضی دیگر از راه فردی و شخصی ناشی می‌شود (مثلاً موردی که شخص بدون الزام قانونی به میل خود رضایت بدهد که شخص دیگری از زمین متعلق به او عبور کند، هر وقت بخواهد، می‌تواند اجازه‌ای که داده است، پس بگیرد) (لوراسا، ۱۳۷۵: ۶۰).

۲-۲- نظریه حقوق نسبی

قانونگذار در سال ۱۸۰۴ عنوان کرده است که حقوق مطلق مالک از سوی قانون محدود شده است. در سال‌های بعدی مفادی در قانون تدوین شد که الزام حسن نیت را در انحلال شراکت مقرر می‌کرد و جبران خسارت‌های حاصله از رد یک طرفه قرارداد را تصریح و تعیین سوءاستفاده از فسخ قرارداد استخدام را به دادگاه‌ها واگذار نمود (Bolgar, 1975: 1018).

پاره‌ای از نویسندگان حق را نسبی و محدود به هدف‌های اجتماعی دانسته‌اند. بر طبق این نظر، مبنای حق فردی قواعدی است که بر اجتماع حکومت می‌کند و هدف از ایجاد آن حفظ منافع عمومی است. برای مثال حق مالکیت تا جایی محترم است که قصد مالک رفع نیازهای مشروع خود باشد نه اضرار به دیگران. و غرض از حفظ آزادی نامزدها در بهم زدن این پیمان، تأمین سلامت آینده خانواده و آزادی اراده زن و

شوهر است و فقط در همین راه می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد (Josserand, 1939: 161).

نظریه نسبی بودن حق را بسیاری از نویسندگان خطرناک و زیان‌بار شمرده‌اند، زیرا با این ترتیب حق به‌صورت یک تکلیف اجتماعی در می‌آید و بازیچه دست دولت‌ها می‌شود. برای تشخیص سوءاستفاده از حق، ضابطه معینی در دست نیست و دادرس باید معین کند که اجرای حق با هدف اجتماعی آن سازگار است یا نه؟ و همین امر سبب می‌شود که حق اشخاص در معرض گفتگو قرار گیرد و آن‌ها نتوانند به سرنوشت اعمال خود، که به ظاهر در حدود قوانین انجام می‌شود، مطمئن باشند (Mazeaud et al, 1978: 50; Ripert, 1949: 103).

تشخیص آن که دادن حقی به مصلحت یا زیان جامعه تمام می‌شود، با قانونگذار است. ولی همین که حقی به وجود آید، دادرس نمی‌تواند در هر مورد تمام جهات درونی و نیت صاحب حق را بازرسی و با هدف‌های اجتماعی قانون مقایسه کند و به این بهانه اختیار او را از بین ببرد. صاحب حق آن را به مصلحت خود اجرا می‌کند نه به سود جامعه، منتها نباید آن را وسیله اضرار به دیگران سازد (Ripert et al, 1957: 673).

۱-۲-۲- حقوق نسبی قوی

حقوق نسبی قوی، حقوقی هستند که امکان سوءاستفاده از آن‌ها وجود دارد، ولی اثبات سوءاستفاده از آن‌ها کار دشواری می‌باشد. بنابراین در حقوق نسبی قوی، عامل زیان فقط در صورتی که مرتکب تقصیر شده باشد، مسؤول زیان وارده، خواهد بود (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۲۱۱).

سوءاستفاده از این حقوق زمانی مجازات می‌شود که صاحب حق، قصد اضرار به غیر را داشته باشد. نمونه بارز این قبیل حقوق، حق اقامه دعوی و تعقیب قضایی است که رویه قضایی درباره آن امکان سوءاستفاده از حق را قائل نمی‌شود مگر اینکه شاکی با علم به ناحق بودن ادعای خود و با سوءنیت به طرح دعوی مبادرت کند (لوراسا، ۱۳۷۵: ۶۰ - ۶۱). در این خصوص پرونده‌ای مربوط به شرکت آمریکایی تایکو^۱ در یک دادگاه منطقه‌ای در فرانسه می‌باشد. در این

^۱ - TYCO

شرکت دارویی فرانسوی اقدام به نقض امتیاز ثبت اختراع آن‌ها کرده بود، به شرکت فرانسوی اخطار دادند که آن‌ها تحت هر شرایطی و با هر وسیله ممکن مانع تجاری سازی و فروش داروی ضد آرتروز آن‌ها خواهند شد.

در پی این اخطار، شرکت دارویی فرانسوی نیز برای اثبات بدون اعتبار بودن امتیاز مورد بحث، اقدام قضایی انجام داد و به موازات آن فروش محصولات خود را آغاز کرد. و به درخواست شرکت‌های طرف دعوی، دستور قرار منع موقت جهت ممنوعیت تجارت و توزیع داروهای شرکت فرانسوی و فراخوان محصولات فروخته شده صادر شد. اما اندک زمانی بعد از آن، امتیاز ثبت اختراع شرکت دارویی آلمانی به دلیل جدید و مبتکرانه نبودن نامعتبر اعلام شد و در نتیجه قرار منع موقت پس گرفته شد.

در پی این اتفاقات، شرکت دارویی فرانسوی اقدام به طرح دعوی حقوقی علیه شرکت‌های لیسانسور نمود و بطور خاص ادعا نمود که بر اساس ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی فرانسه، شرکت‌های نامبرده به علت قصد ایجاد ضرر و به تأخیر انداختن عمدی فروش محصولات شرکت فرانسوی، باید مسؤول شناخته شوند. شرکت فرانسوی استدلال کرد که شرکت‌های لیسانسور، یعنی لابراتوار **مدیدم** و لابراتوار **نگما**، با کلاهبرداری و به عمد ادعای انحصاری بودن آن دارو را مطرح کردند تا به رقبای خود لطمه بزنند. در وهله اول، دادگاه ادعای شرکت فرانسوی را رد کرد و اظهار داشت که شرکت‌های لیسانسور طرف دعوی صرفاً از همه ابزارهای قانونی که در اختیار داشتند، استفاده نمودند و رفتار غیر منصفانه‌ای نداشته‌اند، اما دادگاه تجدیدنظر پاریس اذعان داشت، که جهت بررسی اینکه آیا «سوءاستفاده» صورت گرفته یا نه، باید این واقعیت را در نظر گرفت که شرکت‌های لیسانسور طرف دعوی، قبل از اینکه آژانس پزشکی فرانسه برای شرکت فرانسوی مجوز بازاریابی صادر کند، اقدام به مداخله و تلاش برای به تأخیر انداختن صدور مجوزها کرده بودند.

دادگاه تجدید نظر پاریس، مجموعه این اقدامات و کارشکنی‌های زیرکانه شرکت‌های لیسانسور در روند حقوقی را که باعث وارد شدن خسارت‌های مالی و آسیب به شهرت و

پرونده شرکت آمریکایی **تایکو** مدعی شده بود که شرکت فرانسوی **تی.تی.کی.**^۱ در دو مورد اقدام به نقض امتیازهای ثبت اختراعی شده بود که شرکت آمریکایی در اروپا به ثبت رسانده بود. شرکت فرانسوی ادعا می‌کرد که آن شرکت سه سال زودتر از شرکت آمریکایی از این موضوع آگاه بوده است. این بدان معنا بود که شرکت آمریکایی در واقع از بی‌اعتباری امتیاز ثبت اختراعی که در اروپا به ثبت رسانده بود، آگاه بوده است. علی‌رغم آگاهی از این موضوع، شرکت آمریکایی تصمیم به پیگیری قضایی موضوع گرفته بود و از همه ساز و کارهای موجود برای تأخیر در مراحل دادرسی به ضرر شرکت فرانسوی استفاده می‌کرد و هیچ تمایلی به دستیابی به راه حلی نهایی نشان نمی‌داد. در نهایت دادگاه هر دو امتیاز ثبت اختراع شرکت آمریکایی را باطل کرد و ادعای نقض آن‌ها را نیز رد نمود. از نظر دادگاه، آگاهی صاحب امتیاز از احتمال بالای بی‌اعتباری امتیاز ثبت اختراع خود و همچنین نیت و قصد نادرستی که برای تأخیر در رویه قضایی در پیش گرفته بود، کافی دانسته شد، که شرکت آمریکایی را به دلیل سوءاستفاده از حق خود برای ثبت دعوی حقوقی مسؤول بداند.

همچنین در این خصوص پرونده شرکت **بیوگران**^۲، با شرکت بین‌المللی دارویی **مادوس فارما**^۳ تحت لیسانس شرکت‌های لابراتوار **مدیدم**^۴ و لابراتوار **نگما**^۵ می‌باشد. در سال ۲۰۱۴، دادگاه تجدیدنظر پاریس مجبور شد در یک پرونده مهم در مورد لزوم مجازات یک شرکت دارویی بدلیل «سوءاستفاده از حق» تصمیم‌گیری کند. در سال ۲۰۰۸ شرکت **بیوگران**، یک شرکت داروسازی فرانسوی و متخصص داروهای عمومی، سه مجوز بازاریابی^۶ برای یک داروی ضد آرتروز دریافت کرد. در آن زمان، شرکت بین‌المللی دارویی **مادوس فارما** صاحب یک امتیاز ثبت اختراع با شماره «ای پی ۴۱۴»^۷ برای یک داروی ضد آرتروز بود که تحت لیسانس شرکت‌های لابراتوار **مدیدم** و لابراتوار **نگما** قرار داشت، این شرکت‌ها با اطمینان از اینکه

^۱- TTK

^۲- Biogaran

^۳- Madaus Pharma

^۴- Laboratoire Medidom

^۵- Laboratoire Negma

^۶- Marketing Authorization

^۷- EP414

اعتبار شرکت فرانسوی شده بود، به‌عنوان مصادیق سوءاستفاده از حق اعلام کرد. با حکم دادگاه، بر اساس ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی فرانسه شرکت‌های لیسانسور مسؤول شناخته شدند و موظف به پرداخت خسارت مالی به ارزش سه میلیون و پانصد هزار یورو و همچنین پرداخت صد و پنجاه هزار یورو به دلیل آسیب به شهرت و اعتبار شرکت شدند (Leonard, 2016: 37-38).

همچنین در این خصوص سوءاستفاده از فرآیند در داوری بین‌المللی، طولانی کردن دادرسی برای حداکثر شدن احتمال پیروزی می‌باشد. این خطر که یکی از طرفین بتواند با سوءاستفاده روند رسیدگی را طولانی کند تا شرایط دلخواهش تأمین شود، زمانی افزایش می‌یابد که توافقمنامه داوری انگیزه‌ای برای دستکاری روند رسیدگی ایجاد کرده باشد؛ برای مثال، در قرارداد فروش، یک بند داوری لحاظ شده است که براساس آن می‌توان محل داوری را تغییر داد. بخشی از دعوی‌ها در نخستین داوری در کشور فروشنده و بخش دوم در کشور خریدار حل و فصل می‌شود. در این پرونده، خریدار فقط بخشی جزئی از دعوی‌های خود را تسلیم دادگاه کرد. درواقع یک مسأله کم‌اهمیت را به دادگاه دادرسی کشور فروشنده ارائه کرد. مدت کوتاهی پس از آن، دعوی‌های باقی‌مانده واقعی خود را به دادگاه دادرسی دوم برد که در کشور خودش تشکیل می‌شد (ارزش دعوی‌های ارائه‌شده در این مرحله ۳۰۰ برابر دعوایی بود که در دادگاه اول ارائه شد. در حالی که این دعوی‌های باقی‌مانده از همان زمان برگزاری دادگاه اول آماده تسلیم به دادگاه بودند). در دادگاه‌های دادرسی این دو محکمه (که رؤسای آن‌ها یک نفر بود) آرای مغرضانه صادر شد، به این دلیل که استراتژی خریدار، دستکاری قانونی در توافقمنامه داوری بود و حاصل چنین متن توافقی طبیعتاً دادرسی‌های موازی بود. در حالی که بعید است این طولانی‌شدن روال قانونی همان چیزی بوده باشد که طرفین در ابتدا در نظر داشتند. با توجه به توافق صریح طرفین مبنی بر اینکه دعوی‌ها اول باید به دادگاه در کشور فروشنده ارائه شود، دادگاه دادرسی در کشور خریدار می‌تواند صلاحیت قضایی دادگاه اول را رد کند (به این دلیل که تمامی دعوی‌های آماده رسیدگی باید به یک دادگاه واحد

ارجاع شوند) یا اینکه صدور رأی خود را تا روشن‌شدن نتیجه دادگاه اول به تعویق بیندازد. با مبادله اولین دادخواست‌های ارسالی طرفین، هردو دادگاه تأیید کرده‌اند که برنامه توجیهی کتبی باید در هردو محکمه ادامه یابد. ضمن اینکه مقرر شود اولین دادگاه در کشور فروشنده جلسه بازپرسی را برگزار کند و پیش از بازپرسی دادگاه دوم در کشور خریدار، رأی خود را صادر نماید. اگرچه به نظر می‌رسد این راه‌حل خطر تصمیمات متناقض را برطرف می‌سازد، اما نمی‌تواند مانع استراتژی خریدار در قطعه‌قطعه کردن اختلاف طرفین شود و جلوی تضمین پیروزی او را در دادگاه بگیرد (Gaillard, 2017: 7).

۲-۲-۲- حقوق نسبی عادی

تعداد این نوع از حقوق از انواع دیگر بیشتر است و به محض اینکه دارنده حق به مناسبت استفاده از آن مرتکب یک تقصیر معمولی و حتی غیر عمدی شود، سوءاستفاده از حق تحقق پیدا می‌کند. رویه قضایی در موارد متعددی این قاعده را اعمال نموده است، مثلاً در مورد سوءاستفاده از حق مالکیت، فسخ قرارداد، حق اعتصاب یا قطع رابطه آزاد (لوراسا، ۱۳۷۵: ۶۱). می‌توان گفت هم امکان سوءاستفاده از حقوق نسبی عادی وجود دارد و هم سوءاستفاده از حقوق نسبی عادی به راحتی قابل اثبات است. در نتیجه اگر کسی در اعمال حقوق نسبی عادی مرتکب تقصیر شود، به این دلیل که سوءاستفاده از حق کرده است، متعهد به جبران خسارت ناشی از سوءاستفاده از حق می‌باشد (کاتوزیان، ۱۳۷۸: ۹۰). در این خصوص پرونده کلمنت - بایارد^۱ در فرانسه با مالک یک تیکه زمین (آقای کوکرل^۲) می‌باشد. در این پرونده مالک یک تیکه زمین (آقای کوکرل) در نزدیکی آشیانه هوایی کمپانی کلمنت - بایارد با ساخت دو داربست چوبی بلند با حفاظ‌های آهنی در ملک خود باعث اختلال در برخاستن و فرود هواپیماهای آن کمپانی شده بود. دادگاه مالک زمین را موظف به پرداخت خسارت و برداشتن داربست‌ها نمود. دادگاه اظهار داشت که با توجه به قصد صاحب زمین برای ایجاد مشکل برای کمپانی کلمنت - بایارد وی از حق مالکیت خود سوءاستفاده کرده است (Leonard, 2016: 32).

^۱- Clement - Bayard

^۲- Mr Coquerel

- جمع دیگر، از نسبی بودن حق دفاع کرده‌اند. بر طبق این نظر که از مشهورترین پیروان آن جوسراند، استاد فرانسوی است، در هر جا که حقی برخلاف هدف‌های اقتصادی و سیاسی آن مورد استفاده قرار می‌گیرد و اختیاری که به صاحب حق داده شده از مسیر دلخواه اجتماعی منحرف می‌شود، از حق سوءاستفاده شده است.

- گروهی دیگر از نویسندگان، ضابطه تعیین سوءاستفاده از حق را ارتکاب تقصیر در اجرای حق می‌دانند و معتقدند همان‌گونه که اشخاص در روابط خود و هنگام استفاده از آزادی‌ها باید به‌طور متعارف و با احتیاط رفتار کنند، در اجرای حق نیز باید جانب احتیاط را نگاه دارند و از خطا و زیاده‌روی بپرهیزند. بدین ترتیب، کسی که صاحب حق است، ممکن است خطا کار باشد و معیار تشخیص خطا، مانند سایر موارد، رفتار انسانی متعارف و معقول است (کاتوزیان، ۱۳۵۸: ۱۰۸-۱۰۹؛ کاتوزیان، ۱۳۸۴: ۷۱).

مطابق محدود کننده‌ترین طرز تفکر، در مواقعی که شخص بر اثر اعمال حقوق خود موجب ضرر دیگری می‌شود، نمی‌توان او را مسؤول دانست، مگر اینکه در استفاده از حق خویش قصد اضرار به غیر را داشته باشد. در این مورد فقط برای تقصیر عمدی مجازات قائل می‌گردند. این طرز تفکر را قانون مدنی آلمان پذیرفته است و بسیاری از مؤلفین از آن الهام گرفته‌اند. موسع‌ترین معیار در این زمینه که در مکاتب سوسیالیست و حقوق روسیه وجود دارد، عبارت است از مسؤول شناختن صاحب حق در مواردی که وی از آن بر طبق هدف‌های اجتماعی استفاده نکند. ولی این سیستم صرف‌نظر از ارزش فلسفی آن، در عمل با مشکل بزرگی مواجه می‌گردد. برخی از علمای معاصر حقوق فرانسه معتقدند که هر وقت صاحب حق مرتکب تقصیری، حتی از نوع بی‌احتیاطی گردد، مسؤول شناخته می‌شود. به عبارت دیگر به نظر این عده، موردی برای تفکیک بین مسؤولیت ناشی از عمل شخص (قاعده عام حقوقی) و مسؤولیت ناشی از سوءاستفاده از حق وجود ندارد. رویه قضایی فرانسه به جای انتخاب یکی از معیارهای پیشنهاد شده به وسیله علمای حقوق، هر سه معیار را مورد استفاده قرار داده است. در حقیقت این رویه از این لحاظ قابل توجیه است که سوءاستفاده از حق باید بر حسب

همچنین است در خصوص سوءاستفاده از حق اختراع؛ اعطای انحصار موقت به صاحبان اختراع و انصراف از بخشی از رقابت نسبت به آن، زمینه سوءاستفاده صاحبان حق اختراع که اغلب شرکت‌های چند ملیتی و یا شرکت‌های بزرگ در کشورهای توسعه یافته بودند را فراهم آورده و به موجب آن با بهره‌برداری ناکافی، خودداری از اعطای مجوز و یا محدودیت در تولید، زمینه تهدید یا تحدید رقابت آزاد را فراهم می‌شد. دولت‌ها نیز در مقابله با چنین اقدامات سوءاستفاده گرایانه و محدود کننده از مکانیزم‌های مختلفی چون قوانین اختراع، رقابت و انتقال تکنولوژی استفاده کردند. در قوانین اختراع راه‌های جلوگیری از سوءاستفاده، صدور مجوز بهره‌برداری اجباری و یا ابطال مجوز به بهره‌برداری اختیاری شناخته شده است. علاوه بر این محدودیت زمانی حمایت، الزام دارنده به افشای اطلاعات فنی، وضع استثنائات متعدد بر حقوق انحصاری اعطایی، الزام صاحبان حق اختراع به بهره‌برداری از حقوق خود به گونه‌ای که بر طرف کننده نیاز جامعه و عموم باشد نیز به عنوان راه‌های ممانعت از سوءاستفاده در حق اختراع شناخته شده است (معینی و قاسمی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۹۶). نمونه رأیی از آرای دادگاه‌های ایالت متحده آمریکا این چنین اظهار داشت که: دارنده حق اختراعی که برخلاف منافع و به وسیله تعارض و تخطی از حقوق رقابت، فعالیت کند، از این که دادگاه بر مبنای قاعده انصاف نسبت به این موضوع که حق او نقض شده است یا خیر، در مورد او تصمیم بگیرد، محروم می‌ماند (Melville, 2006: 13).

۲- مبانی نظریه سوءاستفاده از حق

در رویه قضایی فرانسه در این خصوص سه دیدگاه وجود دارد: - پاره‌ای از نویسندگان پذیرفته‌اند که صاحب حق می‌تواند امتیازی را که قانون به او داده است به سود خود به کار برد و پای بند منافع اجتماعی نباشد. بر طبق این نظر که از مشهورترین پیروان آن ریهر، استاد فرانسوی است، سوءاستفاده از حق به موردی گفته می‌شود که شخص کار مباحی را در حدود حق خویش انجام می‌دهد، ولی هدف از انجام آن اضرار به دیگران است نه رفع احتیاج و دفع ضرر از خود، یعنی تنها تقصیر عمدی سبب مسؤولیت صاحب حق می‌شود.

حقی که نسبت به آن اعمال می‌شود، به‌طور متفاوت مجازات شود (لوراسا، ۱۳۷۵: ۶۰).

اگرچه دادگاه‌های عالی فرانسه اعلام کردند که ملاک «قصد ضرر» منحصر نیست و سوءاستفاده می‌تواند براساس معیارهای دیگر نیز باشد، اما «قصد آسیب رساندن» هنوز هم نقش مهمی در ارزیابی سوءاستفاده در چارچوب دادخواست‌هایی همچون حق ثبت اختراع دارد (Leonard, 2016: 38).

نتیجه‌گیری

سوءاستفاده از حق نهادهی است که در حقوق فرانسه برای کنترل و محدودیت اعمال حق در دو قرن اخیر ایجاد شده است. در حقوق فرانسه، نقطه عزیمت تئوری «سوءاستفاده از حق» از آنجا شروع شد که رویه قضایی و مقنن بر این گرایش بودند که از حمایت اعمالی که با دست آویز قرار دادن «اختیار قانونی» صرفاً به‌منظور اضرار به دیگری صورت می‌گیرد و عامل، هیچ نفعی در آن ندارد، خودداری کنند. از پرونده‌های تحلیل شده مشخص است که؛ به‌طور سنتی، در سیستم‌های حقوق مدنی، تمام حقوق شخصی و وابسته به فاعل می‌توانند مشمول اصل منع سوءاستفاده از حق باشند. به‌طور کلی، مفهوم مشترک پذیرفته شده برای «سوءاستفاده» عبارت است از استفاده یک شخص از حقوق خود به روشی غیر منطقی به‌طوری‌که پیامد آن ضرر به دیگری باشد؛ خواه با قصد قبلی و یا صرفاً در اثر بی‌احتیاطی و بی‌تفاوتی نسبت به ایجاد ضرر احتمالی.

منع سوءاستفاده از حق در واقع ساخت و سازی حقوقی است که متداول‌ترین پایه قانونی آن ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی فرانسه است که مربوط به مسائل منجر به ضرر خارج از قرارداد می‌باشد. ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی فرانسه، مستلزم تحقق سه شرط است تا صاحب حق در قبال اقدامات خود مسؤولیت‌پذیر باشد. ابتدا لازم است اثبات شود که دارنده حق مقصر است، دوم اینکه قربانی این تقصیر باید نشان دهد که وی صدمه دیده است و آخر اینکه تقصیر باید علت اصلی خسارت وارده باشد.

در رویه قضایی ایران در امور مدنی، مهم‌ترین موردی که در دادگاه‌ها مورد استناد قرار می‌گیرد، منع مالک از سوءاستفاده از

حق مالکیت در تصرفات غیر متعارفی است که منجر به ورود ضرر به همسایه می‌شود. منشاء این فکر از حدیث نبوی «لاضرر و لاضرار فی الاسلام» گرفته شده است. لیکن قاعده لاضرر به وسعتی که امروز در حقوق اروپایی مرسوم است، برای جلوگیری از سوء استعمال حق به کار گرفته نشده است و در زمینه روابط بین همسایگان و مالکان مجاور یعنی تحدید قلمرو قاعده تسلیط و کاستن از دامنه اختیارات مالک مورد استفاده قرار گرفته است، چنان‌که باید گفت ماده ۱۳۲ قانون مدنی ایران نتیجه کاوش‌های فقیهان امامیه است. در این زمینه رویه قضایی برای احراز این امر که آیا تصرف مالک برای رفع احتیاج یا دفع ضرر او است، دست به ابتکار زده است. از پاره‌ای احکام چنین بر می‌آید که تصرف زیان‌بار مالک در صورتی مجاز است که برای رفع احتیاج و دفع ضرر از مالک ضروری باشد. همچنین غالباً قاعده لاضرر مبنای حقوقی موضوع لزوم پیشگیری سوءاستفاده زوج از حقوق خود می‌باشد، به‌عنوان مثال در صورتی که زوج بخواهد از حق ریاست خود به یکی از صورت‌های ممانعت بی‌دلیل از خروج زن از منزل یا معاشرت با دیگران، جلوگیری از تحصیل زن، تصرف در اموال زن و غیره سوءاستفاده کند، می‌توان با استناد به حدیث «لاضرر و لاضرار فی الاسلام» مانع سوءاستفاده زوج از حق ریاست وی بر خانواده شد.

لیکن در حقوق ایران نظریه سوءاستفاده از حق به‌عنوان یک نظریه عمومی مطرح نشده است. ضابطه قانون مدنی در شناخت قصد آزار و اذیت در این موارد، تعدی از رفتار یک انسان متعارف می‌باشد. هرچند این نظریه با استقراء در مقررات قانون مدنی قابل استنباط می‌باشد، لیکن ضروری است این نظریه به‌عنوان یک نظریه مستقل در قانون مدنی مطرح شده و ضابطه تشخیص سوءاستفاده از حق معین شود، چنانکه تجاوز از رفتار یک انسان متعارف در استعمال حق، یکی از معیارهای احراز قصد اضرار می‌تواند تلقی شود. نظر به اینکه معیار سوءاستفاده از حق در حقوق ایران معین نشده و از هیچ یک از مواد این معیار به دست نمی‌آید، ضروری است مبحث مستقلی به سوءاستفاده از حق تخصیص داده شده و محدودیت‌های اجرای حق در صورت وجود قصد اضرار

- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۶). *الزام‌های خارج از قرارداد (ضمان قهری)*. جلد اول، چاپ هشتم، تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

- لورراسا، میشل (۱۳۷۵). *مسئولیت مدنی*. ترجمه محمد اشتری، چاپ اول، تهران: نشر حقوقدانان.

- معینی، حامد و قاسمی پور، سعیده (۱۳۹۱). «دکترین سوءاستفاده از حق در مالکیت ادبی و هنری». *فصلنامه حقوق پزشکی و بهره‌نامه حقوق مالکیت فکری*، ۵: ۲۰۸-۱۸۷.

ب. منابع فرانسوی

- Canin, P (2007). *Droit Civil. Les Obligations*. 3e. ed., Gachette Supérieur.

- Ghestin, J et Gooubeaux. G (1993). *Traite'orie ge'ne'rale des obligations*. par H. Debios et J ge'ne'ral. Paris. L. G.D.J.3e. Ed.

- Grynbaum, L (2007). *Droit Civil. Les Obligations*. Hachette Supérieur. 2e. Ed., 200.

- Josserand, L (1939). *Cours de droit civil francais*. 3e ed. T. I. Paris.

- Jourdain, P (2008). *Droit A` Reparation. Responsabilite Fondee surlaFaute. Responsabilite du Fait Personnel*. Juris Classeur Rwsponsabilite Civile; Assurances.

- Marty,G ed Raynaud, P (1962). *Droit Civil*. Siery.Paris.t.II.

- Mazeaud, D (2010). *Le droit europ_en des contrats et ses influences sur le droit francais*. ERCL.

- Mazeaud, H. et Chabas,F. (1978). *Lecons de droit civil*.Paris.Montchrestien. 6meed. t..II.ler vol.

مشخص شود و رویه دادگاه‌ها در موضوعات مختلف قرار گیرد.

ملاحظات اخلاقی: در تمام مراحل نگارش پژوهش حاضر، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

تعارض منافع: در این مقاله هیچگونه تضاد منافی وجود ندارد.

سهم نویسندگان: نگارش مقاله مشترکاً توسط نویسندگان صورت گرفته است.

تشکر و قدردانی: از کلیه کسانی که در معرفی منابع و تهیه این مقاله ما را یاری رساندند، تشکر و قدردانی می‌نماییم.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش فاقد تأمین کننده مالی بوده است.

منابع و مأخذ

الف. منابع فارسی

- امامی، سید حسن (۱۳۷۵). *حقوق مدنی*. جلد اول، چاپ شانزدهم، تهران: کتابفروشی اسلامیه.

- بهرامی احمدی، حمید (۱۳۷۷). *سوءاستفاده از حق مطالعه تطبیقی در حقوق اسلام و دیگر نظام‌های حقوقی*. چاپ سوم، تهران: انتشارات اطلاعات.

- کاتوزیان، ناصر (۱۳۵۸). «سوءاستفاده از حق یا تقصیر در اجرای حق». *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران*، ۲۱: ۱۰۳-۱۱۵.

- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۸). *دوره مقدماتی حقوق مدنی؛ اموال و مالکیت*. چاپ دوم، تهران: نشر دادگستر.

- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۴). *دوره مقدماتی حقوق مدنی؛ وقایع حقوقی*. چاپ نهم، تهران: شرکت سهامی انتشار.

- Mayrand, A (1974). "Abuse of Rights in France and Quebec". *Louisiana Law Review*, 34(5): 992-1016.

- Melville, B ed Nimmer, D (2006). *4 Nimmer on Copyright*. 13-296.

- Ripert, G & Boulanger, J (1957). *Traite de Droit Civil*. t.II. Obligations et droits reels. Paris.L.G.D.J.

- Ripert, Georges (1949). *La re`gle morale dans les obligations civiles*. 4 ed., Paris.

- Rouast, A (1944). *Les droits discretionnaires et les controles*. RTD civ.

- Savatier, R (1951). *Traite' de la responsabilite' civile en droit Francais*. Paris. 2nd Ed. t.I.

- Starck, B (1972). *Droit civile: Obligation*. Paris.

- Tunc, A (1972). *International encyclopedia of comparative law. Abus de droit Torts*, Vol. XI, New York: Oceana.

ب. منابع انگلیسی

- Bolgar, V (1975). "Abuse of Rights in France. Germany and Switzerland: A Survey of a Recent Chapter in Legal Doctrine". *Louisiana Law Review*. 35(5): 1014-1036.

- Gaillard, E (2017). *Abuse of Process in International Arbitration*. Oxford: Oxford University Press on behalf of ICSID.

- Hill, G et Thompson Hill, T (2002). *The People's Law Dictionary*. USA: MjF Books.

- Leclercq, L (2007). "Interacting Principles: The French Abuse of Law Concept and the EU Notion of Abusive Practices". *Bulletin for International Taxation*, 6: 235-244.

- Leonard, A (2016). "Abuse of Rights in Belgian and French Patent Law – A Case Law Analysis". 7: 30 - 50.